

Печенікова Л.М.

Компаративні фразеологічні одиниці на позначення здоров'я людини

Печенікова Лариса Миколаївна, викладач кафедри української та російської мов
Луганського державного медичного університету, м. Луганськ, Україна
пошукувач кафедри української мови
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

Received October 23, 2013; Accepted November 28, 2013

Анотація. У статті досліджено символічне наповнення компаративних фразеологічних одиниць на позначення здоров'я людини, дібрані шляхом суцільної вибірки з українських фразеографічних джерел.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, фразеосемантичне поле, фразеосемантична група, фразеосемантична підгрупа, варіантно-синонімічний ряд, здоров'я, фізичний стан людини.

Здоров'я людини, його стан та турбота про збереження – це одне з актуальних та ключових питань світобачення та самовизначення людства. Ще з давніх часів і до сучасності вона постійно турбувала та хвилювала людину, сприяючи породженню численних міфів та передбачень, утопій життєрадісних картин або страшного життя пандемії мору. Ще починаючи від зародження свідомості та самоусвідомлення людина завжди прагнула розгадати сутність здоров'я, пізнати та зберегти його потенційні переваги та можливості [3].

В українській фразеології серед недостатньо дослідженої лексики особливий інтерес становлять саме фразеологізми на позначення здоров'я людини. Своєрідність цих фразеологічних одиниць (ФО) полягає в їх історичній давності та тісному зв'язку з народним життям. Дослідження фразеологізмів на позначення здоров'я людини дозволяє дослідити розвиток народних уявлень про анатомію і фізіологію людини, народне трактування захворювань, методи лікування хвороб, класифікацію лікувальних засобів.

Проблематикою нашого дослідження є структурно-семантичний аналіз фразеосемантичного поля (ФСП) "Здоров'я".

Мета презентованої розвідки – розкрити потужне семантичне наповнення компаративних фразеологічних одиниць на позначення здоров'я людини, дібрані шляхом суцільної вибірки з українських фразеографічних джерел.

Для розуміння семантики й мотивації ФО, що вербалізують концепт "Здоров'я" слід проаналізувати смислову структуру опорної назви. У сучасних лінгвістичних дослідженнях смислова структура слова аналізується як семантично цілісна мікросистема. Вона розвивається за законами семантичної системи мови і є сукупністю значень слова, що між собою перебувають у відношеннях семантичної похідності, а також наповнюють звукову форму внаслідок різних асоціативних зв'язків. Дослідники Л. Блумфільд, Д. Болінджер, Л.М. Васильєв, В.С. Ващенко, В.В. Виноградов, В.В. Гак, Ю.М. Караулов, Г.А. Уфимцева розглядають ієрархічність як структурну рису семантичного об'єму слова [1].

Смислова структура лексеми *здоров'я*, за визначенням Короткого тлумачного словника української мови, має таке визначення: "Здоров'я – це стан фізичного, психічного, душевного і соціального благополуччя" [2]. Тож поняття "здоров'я" є комплексним та

багатомірним, воно характеризує загальний функціональний стан людини.

Фразеологічний простір, який утворюють ФО, що вербалізують концепт "Здоров'я", на наш погляд, можна назвати фразеосемантичною групою (ФСГ). Семантичний аналіз таких фразеологічних одиниць дає можливість структурувати їх за ідеографічними групами, що позначають різний стан здоров'я людини: "**здоровий (міцний)**", "**хворий (виснажений)**", "**видужуючий**".

В українській фразеології існує значний масив фразеологізмів, що вербалізують концепт "Здоров'я" або мають у своєму складі компонент здоров'я, представлений у вигляді порівнянь. Так, фразеологізовані порівняння із значенням "**здоровий (міцний)**" зазвичай виражається такими прикметниками як *здоровий, здоров, міцний, прездоровий, моцний*; а також в іронічному контексті можуть вживатися *кволий* або *слабкий*.

Найчастіше у порівняльній частині фразеологізмів зафіксовані ознаки та властивості тваринного та рослинного світу, природних явищ та об'єктів. Найбільшу кількість складають фразеологізми, що у своїй структурі мають порівняння здорової (міцної) людини з фізичними рисами та ознаками тварин, здебільшого великих та витривалих, наприклад: *здоровий як слон; будьте здорові як сиві корови (як ведмідь, як бик, як бичок, як бугай, як лось, як віл)..* Семантична парадигма *бик – віл – кінь – корова* свідчить про кореляцію понять "здоровий" і "сильний" в українській фразеології та є стрижневими компонентами образної структури фразеологізмів.

Як ми вже зазначали, ще з давніх часів навколишнє середовище відіграло важливу роль у духовному розвитку людства, а також залучалося до побутового життя. Наприклад, невід'ємною частиною побутового життя тих часів було рибальство, тому здорову людину порівнювали із рибою, оскільки вона асоціювалась з гарним виглядом, жвавістю та прудкістю (*здоровий як риба, здоров'я як у риби*).

Деякі фразеологізми мотивовані ознаками довговічності та міцності дерев, наприклад *здоровий як дуб, здорові як повнолітні дуби, черствий як дубовий відземок, міцний як бук (як горіх), сильний як дубок, прездоровий як дубовий пенюк, кволий як осиковий пенюк*. Зокрема фразеологізм *крепкий (здоров) як горіх (оріх)* утворився завдяки властивостям міцної шкарлупи горіха, яку можна розкрити лише докладаючи

певних зусиль. *Здоровий як рижок, тугенький як борювик* умотивовані характерними для молодих грибів пружністю та тугістю.

На наявність здоров'я людини вказують фразеологізми, де ознаки суб'єкта порівнюються з властивостями металу та виробів з нього, наприклад: *як з бронзи крепкий, як з міді вилитий, як із заліза зроблений, хлопець як гвоздь, крепкий як обценьки* тощо, а також порівняння із природними ресурсами, корисними копалинами типу *здоровий як камінь, здоровий як бут* та інші.

Численну групу складають фразеологізми, що яскраво описують рум'яну людину, що також є важливим показником здоров'я та гарного самопочуття. Червонощоку та рум'яну людину, по-перше, порівнюють із рослинами відповідного кольору *червона як калина (як перець, як порічка), почервоний як помідор (як троянда, як рожжа), рум'яна як ягідка (як яблучко), личко червоне як панська рожжа, молодичка як ягідка лугова* тощо; по-друге, з відтінком іскріння та пашіння вогню: *скраснів як іскра, червоний як жар*; по-третє, з підсмаженою шкоринкою хліба або хлібної випічки: *червоний як рожок (рожок "пряник, розалик"), рум'яний як бублик*. До цієї групи можна додати й архаїчний фразеологізм *як кров з молоком*.

Протилежну смислову структуру мають фразеологічні порівняння, інтегровані контрарним значенням "**хворий (виснажений)**". Фразеологізми такого типу характеризують стан недужої людини і в своїй семантиці розкривають ознаки нездоров'я: худорлявість, млявість, блідність тощо. Зазвичай компаративний модуль цих фразеологізмів означений такими лексемами: *блідий, білий, побілів, збілів, зблід, змарнів, пополотнів, пожовтів, жовтий, позеленів, зелений, зчорнів, чорний, страшний, гарячий, палає, (з носа) пливе, (кров) тече, ригає, стукає (серце), клекоче, торохтить, тріщить, грає, гуде (голова), болить, пече, нис, звалився, занедужав, зламався, сухенький, сохне, в'яне, висохлий, світиться, чахне, тане, станув, холодне, гине, ухватило, мене, здох, вишептався* тощо.

Семантичний аналіз модуля худий, виснажений, блідий потребує дослідження основи порівняння, що окреслює різнотипні етапи, стадії та відтінки хвороби і комплексно описує хворого, зокрема у тому випадку, якщо порівняльна частина об'єднується зі словами, що констатують різні основи порівняння: *білий (чорний, жовтий) як смерть, страшний як смерть, худий як смерть, виглядає як смерть* і т.п.

Невелику кількість фразеологізмів із семантикою "худий, виснажений" складають порівняння з нездоровою, худою чи пораненою твариною або істотою з водної стихії. Наведемо приклади: *здох як пес; гине як риба без води; вишептався як рак у торбі; ригає як собака (у знач. "сильно кашляє")*. Деякі фразеологізми вживаються як антифрази і мають протилежне значення, наприклад (*здоровий*) *як циганова коняка*.

Найбільш численну групу із вищезазначеною семантикою представляють фразеологізми, у яких порівняльний компонент тісно пов'язаний з внутрішніми та зовнішніми ознаками і властивостями рослин або грибів. У структурі таких фразеологізмів предметом порівняння з одного боку виступає колір або забарвлення рослин, наприклад: *блідий як поганка, бліда та*

жовта наче зов'яла квітка, змарнів як полова, позеленів як рута, жовтий як солома (як огірок, як листя), лице як зеленуха, зелений як глисник, а з іншого боку фізичний стан та зовнішній вигляд, наприклад: чахне як стебло в посуху, сохне як билиночка, в'яне як цвіт на сонці, трухлявий як гриб, вичавлений як лимон. Цікавим є фразеологізм *тремтить як осичина (як осиковий лист)*, оскільки саме так порівнювали хвору на пропасницю людину. Дерево осики в народній медицині є допоміжним засобом при лікуванні лихоманки. Відтак, ще в давні часи у хворої людини відривали поділ сорочки та прив'язували його до цього дерева, щоб воно забрало хворобу.

Виразну мотивацію за кольором можна спостерігати у фразеологізмах, де в основі порівняння відображаються властивості тканин та виробів з них, наприклад: *побілів як полотно, білий як перкаль, біленький як нитка; як сорочка пополотнів* тощо.

Внутрішню асоціативно-порівняльну валентність спостерігаємо у фразеологізмах, де простежуються зіставлення з властивостями та ознаками воску і похідних виробів: *тане як віск (як свічка), блідий як віск, худий як свічечка, жовтий як віск (як свічка, як воцина)* тощо.

Виникнення деяких фразеологізмів спричинили звукові асоціації, а також міфологічні уявлення про пекло та чортів, які у великих казанах варять смолу для грішних людей і це дійство постійно супроводжується стогоном і шумом, наприклад: *в грудях клекоче як у пеклі, як гармошка грає, всередині клекочить як борці у горищю*.

Значна кількість українських фразеологізмів мотивується народними уявленнями про смерть, покійників та потойбічне життя. Так смерть асоціюється із появою страшної, високої, кістлявої жінки з косою в руках, наведемо приклади: *страшний (білий, блідий, чорний, худий, жовтий) як смерть; виглядає як козяча смерть, білий як покійник, блідий як труп, як з гробу встав, як з хреста знятий, як три (сім) днів хліба не їв* тощо.

Семантика "хворий або виснажений" простежується у порівнянні *ходить як тінь*, оскільки за певними віруваннями слов'янських народів душа людини знаходиться в тіні.

Фразеологізми на позначення нездорового стану людини тісно пов'язані з назвами хвороб: *палає як у пропасниці, страшний як тряся (як трастя, як трастя, як трасте), виглядає як холера; страшний як холера (як чума, як чума бендерська)*. За народними уявленнями чума та холера асоціювалася із простоволосою жінкою, яка блукала селами та містами і була в білій сорочці та з косою в руках. Де почують її плач або виття, там неминуче починається мор.

Образні конкретизатори (ОК) фразеосемантичного ряду (ФСР) "сліпий" виражені лексемами на позначення представників тваринного світу *сліпий як курка (як дурні кури, як кобила, як кіт, як кошенята, як рак, як новонароджені кролята, як сова, як тур, як цуцики, як кріт, як кажан)*.

Внутрішню форму компаративем *сліпий як кошенята (як цуцики, як новонароджені кролята)* можна пояснити їх природними властивостями у перші дні народження. Мотивацію фразеологізму *сліпий як кур-*

ка можна пов'язати з етнокультурною назвою рослини – куряча сліпота, а також з їх хворобою очей. Внутрішня антонімія фразеологізмів типу *зрячий як крит* (як сова) виражає саркастичне ставлення мовця до співбесідника.

Фразеологічні одиниці *на очі полуда впала* та *туман в очах* повною мірою відображають семантичну наповненість у значенні недобачати, погано бачити, наприклад: *"Ти вже й справді став старий та ще й недобачаєш, тобі на очі полуда впала, - обізався дід Грицай"* (І. Нечуй -Левицький).

Значна група КФО ФСР "глухий" відзначаються іронічно-емоційним навантаженням, оскільки не завжди компоративема називає фізичну особу із вадами слуху або його часткової втрати. Зазвичай у мовленні наведений ФСР ФО представлений двома семами:

1) "безвідповідальність, неухважність" (про людей молодого віку). Наприклад: *глухий як у броні танку, глухий як до стіни, глухий як тетерев, глухий як чіп, глухий як пень (пеньок), глухий як стовп, глухий як подушка, позакладало вуха* тощо.

2) "абсолютно глухий або часткова втрата слуху" (про людей похилого віку). Наприклад: *шумить у вухах (шум у вухах), як пень (пеньок)* тощо. Деякі із наведених прикладів можуть вживатися в обох значеннях та групах.

Окремо виділяємо групу фразеологізмів, що своєю семантикою характеризують **процес одужання або полегшення** людини. З давніх часів слов'яни мали глибоку віру у Вищі сили, які можуть допомогти та

зцілити хвороби, якщо звертатися до них добрим словом і відкритою чистою душею. Однак нерідко люди зверталися за допомогою до знахарів-ворожбитів, які лікували та знімали різні недуги завдяки своїм знанням і вмінням, наприклад: *як бабка пошептала, як сім баб пошептало, легко як рукою зняло, як руками одняло* тощо. Деяка семантика покращення стану здоров'я простежується у таких фразеологічних порівняннях: *як на світ народився, зійшло як камінь з серця, наче гора з плечей звалилася*.

У якості порівняльного компонента опиняються спостереження за тваринами, які швидко одужують (*заживе як на собаці, живучий як змія* (як кіт, як собака), *присохне як на цуценяті* (як на собаці), а також фітономінативними рослинами, зокрема вербою, оскільки вона швидко приживається (*живучий як верба*).

Таким чином, фразеологічні одиниці з семантичним компонентом на позначення фізичного здоров'я становлять значний шар, складний як за кількістю, так і за структурою та системою значень. В українській фразеології переважають фразеологізми на позначення слабкого або незадовільного стану здоров'я, оскільки саме у цих фразеологізмах яскраво наявний психофізіологічний аспект функціонування організму людини.

У перспективі нашого дослідження є всебічний аналіз фразеосемантичного поля "Здоров'я", яке охоплює фізичний, психічний, душевний і соціальний стан людини.

ЛИТЕРАТУРА

(REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Каракуця О.М. Фразеологізми української мови з компонентом «ДУША» (структурно-семантичний, ідеографічний, лінгвокультурологічний аспекти). Дис...канд. філол. наук – Харків, 2002. – 212 с.
Karakutsa O.M. Phraseological units of Ukrainian language with the component «Soul» (structural-semantic, ideographical, lingvo-culturological aspects). Dissertation...of the candidate of Philology – Kharkov, 2002. – 212 p.
2. Короткий тлумачний словник української мови / [За ред. Д.Г. Гринчишина]. – К.: Радянська школа, 1988. – С. 98.

Shortened explanatory dictionary of Ukrainian language / edited by D.G. Grinchishin // – K.: Radyanska shkola, 1988. – P. 98.

3. Попов М.В. Здоров'я: міфологія та реальність / М.В. Попов // Медицина в художніх образах: Статті. Вип.6 / Укладач і голов. ред. Заблоцька К.В.; Донецький мед. ун-т. – Донецьк: Норд-прес, 2008. – С. 3-10.

Popov M.V. Health: Myth and Reality / M.V. Popov // Medicine in artistic figures: Articles. 6 issue / The main editor Zablotskaya K.V.; Donetsk Medical University. – Donetsk: Nord-press, 2008. – P. 3-10.

Pechenikova L.N. Comparative phraseological units, which mean a human health

The symbolic fulfillment of comparative phraseological units, which mean a human health and which are selected out by the way of continuous selection from Ukrainian phrase- geographical origins is researched in this article.

Keywords: phraseological unit, phraseological semantic field, phraseological semantic group, phraseological semantic subgroup, variation-synonymic series, health, human physical condition.

Печеникова Л.Н. Компаративные фразеологические единицы, обозначающие здоровье человека

Анотация. В статье исследовано символическое наполнение компаративных фразеологических единиц, которые обозначают здоровье человека, отобранные путем сплошной выборки из украинских фразеологических источников.

Ключевые слова: фразеологическая единица, фразеосемантическое поле, фразеосемантическая группа, фразеосемантическая подгруппа, вариантнo-синонимический ряд, здоровье, физическое состояние человека.